

## הנץ החמה או נץ החמה

גלעד י"י גבריהו

יעקב שטיין

הביטוי הנץ החמה מופיע לעתים קרובות בספרות חז"ל. מהי משמעות האות ה"א התחילית בביטוי זה? לכאורה ישנן שלוש אפשרויות:

א. ה שורשית

ב. ה של בניין הפעיל

ג. ה הידיעה.

האפשרות הראשונה קלושה לאור העובדה שאין אנו מוצאים את השורש ה-נ-צ במקורות.

שני מחברי מאמר זה חלוקים ביניהם, אחד מאמין בבלעדיות של האפשרות השנייה, ואחד מסכים שגם השנייה וגם השלישית הן אפשרויות לגיטימיות אבל מעדיף את האפשרות השלישית.

## הנץ החמה

יעקב שטיין

ידידי גלעד גבריהו טוען שבביטוי "הנץ החמה" הה הינו ה **הידיעה**, ולכן על פי כללי דקדוק הסמיכות נכון יותר לומר "נץ החמה". ואולם, בכל המשנה לא נמצא "נץ החמה" כי אם "הנץ החמה" בלבד:

מאימתיי קורין את שמע בשחרים: משיכיר בין תכלת ללבן; רבי אליעזר אומר, בין תכלת לכרתן, עד הנץ החמה. ברכות פרק אי חכמים אומרין, ביהודה עושין מלאכה בערבי פסחים עד חצות, ובגליל אינן עושין כל עיקר. ובלילה, בית שמאי אוסרין; ובית הלל מתירין, עד הנץ החמה. פסחים פרק ד'

היו מתענים וירדו להם גשמים: קודם הנץ החמה - לא ישלימו, לאחר הנץ החמה - ישלימו. תענית פרק ג'

הייתה למודת להיות רואה עם הנץ החמה, אינו אסור אלא עד הנץ החמה. נידה פרק ט'

ומקובל עלינו שרבי יהודה הנשיא היה מקפיד בלשון העברית.

וכן בתלמוד מופיע הנץ החמה מספר רב של פעמים, וכן אצל רש"י ותוספות, והרמב"ם, והרמב"ן, וכל המפרשים והפוסקים שהיו בקיאים בלשון העברית.

לכן עלינו להסיק שהה אינה ה **הידיעה**, כי אם ה של הפעיל. ואכן אנו רואים את הטיית הפועל במשנה:

ירד לטבול - אם יכול לעלות ולהתכסות ולקרות עד שלא תנץ החמה, יעלה ויתכסה ויקרא ברכות פרק ג'

וכן אצל הרמב"ם, ורבי עובדיה מברטנורה, ואצל רבים מהפוסקים.

ואם כך הדבר אין להשמיט את הה כשם שאין משמיטים את הה מהביטוי **הסתר פנים** ואומרים "סתר פנים" או מהביטוי **הלך רוח** ואמרים "לך רוח".

לעניין שורש המילה ומשמעותה, לטענתי השורש הוא אינו נוץ = נצנץ, אלא נוץ מלשון ניצנים, שהינם הסימנים הראשונים ביותר (במקור עדות ראשונה להופעת פרח ו/או פרי, ובהשאלה עדות ראשונה להופעת כל דבר).

בשיר השירים אנו קוראים **הניצנים נראו בארץ וגם הנצו הרימונים**. וכן בקהלת **תנץ השקד**, וכן במשנה **הזיתים משינצו**. כמו כן אנו מוצאים אימרת חז"ל במסכת עירובין **בני אדם דומים לעשבי השדה, הללו נוצצים והללו נובלים**, וברור שהכוונה כאן להוצאת ניצנים ולא לניצנוץ אור. וכן הרבה. הכוונה ברורה – הנץ החמה היא רגע שבו סימן ראשון לשמש, והוא כחצי שעה (תלוי בעונה) לפני שהשמש מנצנצת ממש (עמוד השחר).

ובאמת קל לראות איך הגיעו לביטוי הזה. כל מי שהשכים לראות את ביצבוץ האור הראשון ראה את הדמיון לכפתור קטן המבשר פרח.

ואם תאמר שלא תיתכן השמטת הנ הסופית של ניצן, אשיב שאין הנ הסופית שורשית, כי הרי יש באותו מובן ממש **נץ** ללא הנ בפסוק **והיא כפורחת עלתה נצה**, וגם הנקבה "נצה" בפסוק **כתם פרח ובוסר גמל ה' נצה**. אם כן הנ תוספת כמו בית/ביתן, ואיני יודע למה היא משמשת.

קשה לי להאמין שנעלם מעיני המדקדקים שהה אינה יכולה להיות בשום פנים **ה הידיעה** ולכן מועמדת להשמטה, בגלל כללי הסמיכות הידועים (אין בעברית יידוע בנסמך כי אם בסומך בלבד). לגבי הרבנים שעברית לא היתה שפה מדוברת אצלם, ייתכן מאוד ולא הקפידו או לא ירדו לעומק משמעות הביטוי. וכך נוצר הביטוי **נץ החמה** בערוך השולחן, ובקיצור שולחן ערוך, ובעוד מקומות. ובעניין זה כדאי להיזכר בדברי המתרגם הדגול שמואל אבן תיבון:

ועתה מפיל אני תחנתי לפני כל מעיין בספר הזה, אשר ימצא בהעתקה טעות או שגיאה בלשון או בדקדוק המילות ... שיתקננה וידינני לכף זכות.

## הנץ החמה או נץ החמה

גלעד י"י גבריהו

ידידי יעקב שטיין טוען שצריך לומר היום רק "הנץ החמה" כי זוהי הצורה שבה מופיע ביטוי זה במשנה ובתלמודים. אין אני חולק עליו שכל הציטוטים ממקורות אלה של ביטוי זה הם פעלים בבניין הפעיל, אך מכאן עד למסקנה הגורפת שרק כך מותר לומר היום המרחק הוא גדול.

השאלה היא האם כאן נעצרה התפתחות השפה העברית? כידוע יש רבדים בשפה העברית. אין העברית המקראית בדיקדוקה זהה לעברית של המשנה, ואין זו דומה לעברית הרבנית של ימי הבניים ואין זו דומה לעברית המודרנית. יש מתח מתמיד בין רבדים של כל שפה, וכל השפות שבשימוש משתנות כל הזמן. ולעיתים אחרי מאות שנים שפות מתפצלות והופכות לשפה אחרת בעלת כללים שונים משפת המקור. האם חייב כל ביטוי להצמד למתכונתו הראשונית? לדעתי אולי רצוי לעיתים לעשות זאת אבל השפה משתנה ויש לכבד גם את מקורותיה הראשונים וגם את השינויים שחלו בה. דוגמה יפה לשינויים אלה הוא שמו של החודש השני בלוח העברי. במקור שמו של החודש היה בול (מלכים א', ו, לח) אולם בתקופת גלות בבל אומצו שמות בבליים והשם החדש לחודש הוסב ל- מרחשון, ומשמעותו החודש השמיני (החודש הראשון בתורה הוא ניסן). אם מישהו יתחיל מחדש לקרוא לחודש זה בול לא ידעו על מה הוא מדבר. אולם אגדה התפתחה שה-מר נובע מכך שאין בחודש זה שום חג יהודי ומשום כך במשך הזמן פשוט קטעו את ה-מר והפכו את שם החודש ל-חשוון. אני אישית מעדיף עדיין את השם מרחשון, אבל אינני יכול לטעון שמי שאומר חשוון הוא טועה כי יש לו על מה לסמוך. הרוב (כ-93% על פי חיפוש בגוגל) הוגה היום את שם החודש חשוון.

כבר במאה ה-12 החלו המשתמשים היהודיים לקרוא לניצני השמש הראשונים בבוקר בשם "נץ החמה" (ראו רשימה חלקית להלן של הראשונים והאחרונים שמצאתי). לדעתי ההגיון לכך הוא שיש אפילו בעברית משנאית שימוש ב-נץ כעומד בפני עצמו (קליפי רמון והנץ שלו" (שבועות ז, ג; ערלה א, ח) וכן כשות של קשות והנץ שלה (עוקצין ב, א) ועוד, וכן שם של ירק שבו יש סומך נסמך "נץ החלב" (שביעית ז, א). כלומר משתמשים אלה ראו בשילוב הנץ החמה בבניין הפעיל לא כצמד הכרחי וראו בסומך נסמך ביטוי יותר פשוט להבעת אותו רעיון. נראה שלדעתם לא חייבים להשתמש בפועל אפשר להשתמש בתואר השם להשגת אותה תוצאה שגם נשמעת יותר פשוטה. האם משתמשים אלה הפכו לרוב? לא.

מתוך מה שאני רואה בתקליטור השו"ת של בר אילן משתמשים אלה הם עדיין מיעוט של בערך 10% מהמשתמשים (זהו שימוש הרבני ב-800 השנים האחרונות) והרוב עדיין הוגה הנץ החמה. בדיקה במנוע החיפוש של גוגל מראה ש-נץ החמה מהווה 25% לעומת 75% ל-הנץ החמה (מדגם גוגל הוא הרבה יותר עכשווי). אני אישית מעדיף את נץ החמה ממש שאותה סיבה שביטוי זה ושכמותו גורמים לטעות הרבה יותר גדולה. לדוגמה, בארה"ב רוב היהודים קוראים לבחור שמגיע לגיל 13 "הבר מצוה" במקום "בר המצוה" וחלקם מוכיח זאת מ-הנץ החמה – ודומיו, ולך תסביר להם שאין זו ה"א הידועה. נמצאנו מקלקלים במקום לתקן.

מאותה סיבה זו יש שקוראים לתפילת וותיקין "תפילת נץ" ויש שקוראים לתפילה זו "תפילת הנץ". אני בעד "תפילת הנץ" כשהאות ה"א היא ה"א הידועה. אינני יודע כיצד יידי יעקב שטיין יקרא לתפילת וותיקין. לפי המסורת המשפחתית שלי אני צאצא של ה"נודע ביהודה" ומסורתו הייתה לומר "נץ החמה" וכך גם אני אומר.

גם שלמה מנדלקרן מחבר הקונקרדציה לתנ"ך וגם הרב חיים יהושע קאסאווסקי מחבר הקונקרדציה למשנה כותבים שהשורש הוא מגזרת הכפולים נצץ עם אפשרות שזה קרוב לנוץ וציץ. "מושג הזהר ההופעה וההתנוצצות יתאחד עם מושג העלאת ניצנים, לפי שהניצנים מבריקים ומזהירים וכן נכללה הראה זו גם בשורש נצץ, ומזה השם נץ, לפי שמצטיין בעטיפתו (איוב לט, כו)" כלומר גם ניצנים וגם ניצוץ האור כלולים בשורש והגבולות בין אחד לשני אינם משמעותיים.

קשה לי לקבל את הרעיון שדורות על דורות של רבנים טעו ולא הבינו את דיקדוק ההביטוי. נראה לי כי רוב הרבנים ידעו זאת היטב, אלא שהחליטו כי אפשר להביע את רעיון זה "נץ החמה" אחרת מלשון המשנה שאולי נראה להם מוזר **כאילו** יש כאן סומך ניסמך שגוי. הם העדיפו להפוך את הביטוי לסומך ניסמך תיקני בהבנה שונה של הרכב הביטוי. ישנם בין הרבנים ברשימה להלן ידענים רציניים בדקדוק! לכן אין הוויכוח בינינו בין נכון לשגוי אלא וויכוח בתיאוריה לשונית האם שפה שמשתנה היא לגיטימית? ישפטו הקוראים.

הנה רשימה חלקית של אלה שמעדיפים את הביטוי "נץ החמה" (בהסתמך על הטקסט של תקליטור השו"ת של בר אילן):

- "בעלי נפש" ר' אברהם בן דוד 1120-1198
- "המאור הקטן" ר' זרחיה הלוי 1130-1186
- רבינו בחיי 1255-1291
- "ספר המינהגים" טירנא סוף המאה ה-14 מחצית המאה ה-15.
- מהרי"ל ר' יעקב מולין 1360-1427
- מהרש"א 1555-1632
- "חוט השני", "חוות יאיר" ר' יאיר חיים בכרך 1638-1702
- ר' משה ב"ר אברהם מגזע צבי 1640?
- "מחצית השקל" נתן נטע הלוי קלן 1724-1806
- "פרי מגדים" ר' יוסף ב"ר מאיר תאומים 1727-1792
- "שולחן ערוך הרב" ר' שניאור זלמן מלאדי 1745-1813
- חיי אדם" אברהם דנציגר 1748-1820
- "תארת ישראל" 1782-1837
- מהר"ם מלובלין 1558-1616
- "צל"ח" ר' יחזקאל לנדאו- הנודע ביהודה 1713-1755 (מאחר ואני מצאציו שומא עלי לתמוך בשיטתו)
- "חתם סופר" ר' משה סופר 1762-1839
- "ערוך לנר" ר' יעקב עטלינגר 1798-1871
- "בית הלוי" ר' יוסף דוב בר סולובייצ'יק 1820-1892
- ר' צדוק הכהן מלובלין 1823-1900
- "ערוך השולחן" ר' יחיאל מיכל הלוי עפשטיין 1829-1908
- "רב פעלים" ר' יוסף חיים בן אליהו חכם 1835-1909
- "משנה ברורה" ר' ישראל מאיר הכהן 1839-1933
- "חידושי הרי"ם" 1799-1866
- "תורה תמימה" ר' ברוך הלוי עפשטיין 1860-1904
- איסר זלמן מלצר 1870-1954
- הרב צבי הירש פסח פרנק 1873-1960
- "חזון איש" הרב קרליץ 1878-1953
- דוד הכהן רפפורט 1890-1942
- הרב שלמה זלמן אויערבך 1910-1995
- "ציץ אליעזר" הרב אליעזר וולגלנטר 1916-1997
- יצחק זילברשטיין 1934-